

פרשת שמות

ענייית יהא שמיה רבה

ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבדה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבדה: (שמות ב, כג)

ובפירוש רבינו בחיי מפרש הפסוק על פי קבלה שיש כאן רמז ליסודות התפלה, ומסיק וז"ל ותן לבך כי לא הזכיר בני ישראל אלא עם "וירא אלהים", כדי לרמוז על תפארת ישראל, כי שם יצעקו בני ישראל, ושם יתפללו בשאלת צרכיהם, ואליו אנו מברכים בקדיש: אמן יהא שמיה רבא מברך, ואנו אומרים: לעלם ולעלמי עלמאי יתברך, הזכיר ה' עולמות כנגד ה' ספירות שמשם ולמעלה, וצריך הוא לחבר מלת עלמאי ליתברך, ואין להפסיק בהם כלל כשם שאין להפסיק הכתר מאין סוף, שמע נא ואתה דע לך.

מעלת אמירת יש"ר בכל כחו

(שבת קיט, ב) אמר רבי יהושע בן לוי כל העונה אמן יהא שמיה רבא מברך בכל כחו קורעין לו גזר דינו, שנאמר בפרע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה', מאי טעמא בפרע פרעות משום דברכו ה'. רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן אפילו יש בו שמץ של עבודה זרה מוחלין לו, כתיב הכא בפרע פרעות וכתוב התם כי פרע הוא.

פרש"י שבכל כחו ר"ל בכל כוונתו, אבל בתוס' הביאו שהר"י אומר דיש בפסיקתא במעשה דר' ישמעאל בן אלישע דקאמר התם כשישראל נכנסים לבתי כנסיות ואומרים יהא שמיה רבא מברך בקול רם מבטלים גזירות קשות. מבואר שמפרש כפשוטו דהיינו בכל כחו.

איסור לדבר באמצע קדיש

כתוב בשו"ע (או"ח נו, א) יש לכוין בענייית הקדיש. ועי' במשנ"ב (ס"ק א) כי אחז"ל כל העונה איש"ר מברך בכל כחו קורעין לו גזר דינו, ופירשו הראשונים דר"ל בכל כחו - בכל כוונתו ובכל איבריו, דהיינו שיאמרנה בלב ונפש ולא רק כמוציא שפתיו ולבו בל עמו.

גם יכוין לשמוע הקדיש מפי הש"ץ כדי שידע על מה הוא עונה איש"ר ואמן שאחר דאמירן בעלמא. וכ"ש שצריך ליזהר מאד ומאד שלא להשיח באמצע קדיש או קדושה וכדאיתא במסכת דרך ארץ דר' חמא אשכחיה לאליהו בכמה אלפי גמלים טעונים אף וחימה לשלם לאלו. וכל המדבר באלו המקומות עליו הכתוב אומר "ולא אותי קראת יעקב". וכתוב בספר חסידים מעשה בחסיד אחד שראה לחסיד אחר במותו ופניו מוריקות, א"ל למה פניך מוריקות, א"ל מפני שהייתי מדבר בשעה שהש"ץ היה אומר ויכולו וברכת מגן אבות וביתגדל. ובספר מטה משה (סימן תיא) הביא בשם מדרש שחכם אחד נתראה לתלמידו בחלום וראה התלמיד שהיה לו כתם במצחו, וא"ל מפני מה אירע לך כך, א"ל מפני שלא הייתי נזהר מלדבר כשהחזן היה אומר קדיש. מוסיף המשנ"ב שאפילו להרהר בד"ת אסור בשעה שהחזן אומר קדיש מפני שצריך לכוין הרבה בענייית הקדיש.

עשיית דברים בשעת ענייית יש"ר

ועי' במשנ"ב (סימן כה, נו) שכתב וז"ל **ואנשים שנוהגין לקפל הטלית ותפילין ולהניחן בתיקן בעת אמירת קדיש לא יפה הן עושין**, דמאוד יש לכוון בעניית איש"ר כמבואר לקמן (סימן נ"ו) בטור ובשו"ע. ואיש"ר הוא עוד במדרגה גבוה יותר מקדושה כמבואר שם במג"א (סק"א). ובודאי לא גרע משאר ברכות דרבנן דאסור לעשות אפילו תשמיש קל בשעה שהוא מברך, כמבואר לקמן (קצא במ"א סק"ב). משמע שאין כוונתו לאסור רק בשעת עניית יש"ר, אלא דבשעת עניית יש"ר יש עוד סברא דלא גרע מברכה דעלמא. והמון נכשלים בזה.

עשיית דברים ולימוד תורה בשעת אמירת ברכה

הזכרנו מה שהמשנ"ב מביא לענין עשיית דברים בשעת אמירת ברכה, והוא מה שכתוב בשו"ע (או"ח קצא, ג) אסור לעשות מלאכה בעודו מברך. ומסביר המשנ"ב (ס"ק ה) מפני שנראה כמברך בדרך עראי ומקרה, ואפילו תשמיש קל אסור לעשות ואצ"ל שלא יעסוק בדבר שצריך לשום לבו אליו. וכתב הט"ז **שיש לזהר שלא לעיין אפילו בד"ת בשעה שמברך ברהמ"ז** כי זה מורה על היות הברהמ"ז אצלו רק על צד המקרה וההזדמן, ולא דוקא בברהמ"ז ה"ה כשעוסק בתפלה או באיזו ברכה אחרת, וזה נכלל במאמר תורתנו ואם תלכו עמי קרי דהיינו **שלא יהיו המצות אצלנו על צד המקרה וההזדמנות בעלמא**.

הפסק בין יהא לשמיה, ובין רבה למברך

כתבו בתוס' (ברכות ג, א) מביאים מה שפירש במחזור ויטרי ש"יהא שמיה רבא" הוא תפלה שאנו מתפללין שימלא שמו, כדכתיב (שמות יז) כי יד על כס יה, שלא יהא שמו שלם וכסאו שלם עד שימחה זרעו של עמלק, ופירושו כך יהא שמי"ה שם יה רבא כלומר שאנו מתפללין שיהא שמו גדול ושלם, ומבורך לעולם הוי תפלה אחרת כלומר ומבורך לעולם הבא.

תוס' חולקים עליו מדקאמר שם יהא שמיה הגדול מבורך משמע דתפלה אחת היא ואינו רוצה לומר שיהא שמו גדול ושלם אלא יהא שמו הגדול מבורך.

דברי תוס' מובאים בשו"ע (או"ח נו, א) וז"ל יש לכוין בעניית הקדיש, ומסביר הרמ"א שלא יפסיק בין יהא שמיה רבא למברך. ובהגהת אשר"י בשם א"ז כתב דלפירוש הראשון לא יפסיק בין שמיה לרבא. ולענות אותו בקול רם ולהשתדל לרוץ כדי לשמוע קדיש.

אמירת "יתברך"

עוד כתוב בשו"ע שם סעי' ג) העונים עד לעלמי עלמא בלבד טועים הם, כי אסור להפריד בין עלמא ליתברך. וכתב המשנ"ב (ס"ק טו) דמשמע בב"י דצ"ל כל הנוסח של יתברך עד דאמירן בעלמא כ"ח תיבות, ועיין במ"א שמסיק דמנהג קדמונים עיקר שלא לומר רק עד יתברך ומשם והלאה ישתוק ויכוין למה שאומר הש"ץ ושומע כעונה. ובביאור הגר"א כתב שלא לומר רק עד תיבת עלמא בלבד כי כאן הוא סיום השבח של אמן יהא שמיה רבא, ומיתברך ולהלן מתחיל פרק אחר ואין לערבם בבת אחת, ונראה שאם יאמרם בשתי נשימות גם להגר"א שרי. ובעיקר הענין יש מקומות חלוקין במנהגן בזה. ועכ"פ **אם הוא עומד במקום שאין רשאי להפסיק יזהר בזה שלא יאמר רק עד עלמא**.

עמידה בשעת עניית יש"ר

עוד כתב הרמ"א דיש לעמוד כשעונין קדיש וכל דבר שבקדושה. ובדרכי משה (ס"ק ה) הביא שמהרי"ל (מנהגים הל' תפלה סע' ג) לא היה עומד בשעת קדיש וברכו, אך כל קדיש שתפסו מעומד נשאר עומד עד שסיים אמן יהא שמיה רבא, והמנהג לעמוד. ועי"ש שכן כתוב בהגהת מרדכי (פרק תפלת השחר), ומקורו בירושלמי, "קום כי דבר ה' אליך", מכאן א"ר אליעזר כד עני אמן יהא שמיה רבא כו' וכל דבר שבקדושה בעי למיקם ארגלוהי. ועי' במג"א (ס"ק ד) שכדברי מהרי"ל כתב ג"כ בכוונות ובכתבים שכן נהג האר"י, ואמר דט"ס הוא בירושלמי עכ"ל. וכתב המג"א דמש"כ שט"ס הוא בירושלמי היינו שמביא שנאמר "קום כי דבר ה' אליך" ובאמת לא כתיב כך רק "ויקם מעל הכסא משמע שמעצמו קם", וכבר תירץ זה ביונת אלם מדקם ש"מ שצוהו לעמוד. ועוד שאפילו אם קם מעצמו יש לנו ללמוד ק"ו, ומה הוא שהיה נכרי קם לדבר השם ק"ו אנחנו עמו, וכדומה שהכי איתא במדרש לכן אין להקל.

ועי' במחצית השקל שחולק על היונת אלם על פי מה דאיתא בסנהדרין (ס, א) דתנן התם בגמר דין של המגדף היה הגדול שבעדים צריך לומר לפני הסנהדרין את השם אשר גידף, ותנן שהדיינים עומדים אז על רגליהם, ואייתי ראייה מקרא הנ"ל דכתיב ויקם מעל הכסא והלא דברים קל וחומר מה עגלון מלך מואב שהיה גוי כו' עמד ישראל כו' על אחת כמה וכמה. משמע דאהוד לא צוהו, מדלא הביא ראייה מדברי אהוד. ואפשר דבזה חולק הש"ס דידן עם הירושלמי.

ובשו"ת יהודה יעלה (או"ח סי' יא) מביא שהגאון ר' שלמה קלוגר אבד"ק דבראד בספרו שנות חיים (תשובה פ"א דף כ"ג) כתב על המג"א וז"ל ולפענ"ד ודאי ט"ס הוא בירושלמי אך לא גוף הדין דגוף הדין נכון רק הקרא הוא קרא אחר וצ"ל בלק ושמע כו' והמדפיס טעה כו' והוא מן המדרש פ' בלק שם וז"ל ואין אתה רשאי לישב ודברי המקום נאמרים א"כ מפורש שם דצריך לקום מכח דברי המקום, א"כ גם בקדיש צריך לעמוד, וממה שבאהוד לא א"ל לעמוד התם לא נאמר דברי שבחי ית' אבל היכא דנאמר דברי שבח צריך לעמוד וראיה מבלק.

ספרדי המתפלל בבית כנסת אשכנזי

מנהג הספרדים כאר"י ז"ל שלא מקפידים לעמוד לקדיש ולברכו, ויש להסתפק בחור ספרדי שלומד בישיבה אשנזית ששהמנהג לעמוד האם יש לו לעמוד עמהם או לא. וראיתי בספר ילקוט יוסף (פסוקי דזמרה וקריאת שמע סימן נו) שדן באריכות על כל הנושא של עמידה בשעת קדיש, וכתב שהמנהג פשוט אצל הספרדים ועדות המזרח כמנהג של רבינו האר"י ז"ל וגדולי האחרונים. ורק מי שהיה עומד והתחילו לומר קדיש כשהוא עומד, לא ישב עד שיענה אמן יהא שמיה רבא עד דאמירן בעלמא, ואחר כך ישב. וכן אם עמד בקדיש מלא קומתו לכבוד תלמיד חכם או זקן, ישאר עומד עד שיסיים לענות אמן יהא שמיה רבא, ואחר כך ישב. ומסיק שספרדי שמתפלל עם אשכנזים, נכון שיעמוד גם הוא עמהם בעת אמירת קדיש וברכו, כדי שלא יהיה בכלל יושב בין העומדים.

עמידה בקריה"ת וברכותיה

כתוב בשו"ע (או"ח קמו, ד) שא"צ לעמוד מעומד בעת שקורין בתורה, וכתב הרמ"א שיש מחמירין ועומדין, וכן עשה מהר"ם. וכתב המשנ"ב (ס"ק יז) שאפילו העומדים על הבימה א"צ לעמוד, שרק כשאדם נושא ס"ת אבל כשמונחת במקומה א"צ, ואפילו כשאחד תופסה בידו כגון

בעת שקורין ההפטרה כיון שהוא יושב במקומו א"צ לעמוד לפניו אפילו הם בתוך ד"א שלה על הבימה.

עוד כתב (ס"ק יח) שבשעת אמירת ברכו וענית ברוך ה' המבורך לעולם ועד לכו"ע צריכין לעמוד שהוא דבר שבקדושה. ומכאן תוכחה מגולה לאלו שאין מקפידין ויושבים בשעת ברכו, ולענ"ד לא מועיל מה שזוים קצת שאין זה עמידה.

אלא דיש ללמוד עליהם זכות שסומכים על האר"י ז"ל, דיעויין בספר פסקי תשובות שמביא דברי הר"ח ויטאל זי"ע (שער הכוונות דרוש א' דף מח, ד) שהעיד על רבו האר"י ז"ל וז"ל "נבאר מנהגו של מורי בקריה"ת וכו' היה חוזר למקומו הראשון ויושב שם מיושב עד סיום קריאת הפרשה ולא היה נזקף מעומד כמו שיש נוהגים כך", משמע שאפילו בעניית ברוך ה' המבורך לא היה עומד, וכן הוא שיטתו (הובא לעיל מהמג"א) דאין חייבים לעמוד בכל דבר שבקדושה אא"כ תפסו מעומד.

אדם שנמצא במקום שכולם יושבים

בספר אמרי בינה (או"ח סימן יג, ד) כתב ראיתי לרבני קשישאי דהחמירו ע"ע אף בימי זקנה וחולשה לעמוד כל עת קריאת התורה, אלא שבספר קול אליהו כתב דאינו רשאי להחמיר, משום שכל הציבור יושבים יראו ח"ו כמזלזלין בכבוד התורה, והביא ראיה מדברי הר"ן (סוף פ"ק דקדושין) מכאן אמרו אין בעלי אומנות רשאים לעמוד מפני ת"ח בשעה שעוסקין במלאכתם, דכתב דאפשר עוד לומר דאף בשל עצמו אינו רשאי, כיון דמדינא פטור ורוב בעלי אומנות אינן עומדין אם זה עומד יראו הללו כמזלזלין בכבוד ת"ח, וה"נ דכוותיה כיון דרוב הציבור יושבין אם זה עומד יראו הללו כמזלזלין בכבוד התורה. והאמר"ב חולק משום שכבר כתב הט"ז (סי' קמ"ו) דלדעת מהר"ם מן הדין חייב לעמוד מדכתיב "ובפתחו עמזו כל העם", וראוי לנהוג כן, ואינו דומה להא דאומנין דכאן כיון דלדעת מהר"ם וכפי פסק ר' עובדיה ספורנו מה"ד צריך לעמוד, רשאי כל אחד להחמיר ולחוש לעצמו.

ענייה באמצע תפלה

כתב הטור (או"ח סימן סו) דלענין להפסיק לקדיש וקדושה ולברכו נחלקו בו הפוסקים, י"א אף ע"פ ששואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד, אינו פוסק דכיון שעוסק בשבחו של מקום אין לו להפסיק בשביל שבח אחר. ובסמ"ק כתב ועונין קדיש וקדושה ואמן של האל הקדוש ואמן של שומע תפלה בכל מקום, דלא גרע ממה שפוסק לשאול מפני היראה ולהשיב מפני הכבוד. וכן נפסק בשו"ע (או"ח סו, ג) וז"ל לקדיש ולקדושה ולברכו, מפסיק אפילו באמצע הפסוק, וכן למודים, אבל לא יאמר אלא תיבת מודים בלבד. וכתב הרמ"א די"א דאמן שעונין אחר ברכת האל הקדוש ואחר שומע תפלה יש לו דין קדושה ויוכל לענות אותם בק"ש.

עוסק במצוה

ויש לתמוה על דין זה, למה מפסיק באמצע ק"ש לענות קדושה וברכו וכו', הרי קי"ל דהעוסק במצוה פטור מן המצוה. ועי' בשו"ת יבי"א (ח"א או"ח סי' ה) שבס' תורת חיים (סי' סו סק"ח) כתב באמת די"ל דלכו"ע אין חיוב להפסיק משום דעוסק במצוה הוא, ונחלקו רק אם רשאי,

דמהר"ם ס"ל דאינו רשאי, והתוס' ס"ל דמותר להפסיק. ועי"ש שמוסיף דאין להקשות ממ"ש הריטב"א (סוכה כה, א) דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, ואינו רשאי להפסיק דהוי כפורק המצוה מעליו, וא"כ האיך פסקו כאן להפסיק, די"ל דשאני הכא דתרוייהו שבחא דהקב"ה נינהו ולא הוי הפסק, דמין במינו אינו חוצץ, משא"כ בעלמא בב' מצות מוחלקים. אלא דבסו"ד מסיק דמחוייב להפסיק כאן לקדיש וקדושה, כדי שלא יהא נראה ככופר במה שהצבור עונים. ובשו"ת נשמת כל חי למהר"ח פלאג'י (סי' ד ד"ט ע"א) נשאל ג"כ בחקירה זו, דהא הוי עוסק במצוה ופטור מן המצוה, ותי' ג"כ דהוי ככופר במה שהצבור עונים.

הפסק בשמו"ע

והנה בספר הרוקח (סימן שכד) כתב שאם קורא תהלה לדוד או זמירות או יוצר או קדיש או קרית שמע אפילו באמצע הפסוק עונה עם הקהל, דקיימא לן כר' יהודה באמצע הפרק שואל מפני היראה כל שכן זה. אבל בתפלה יתפלל לפניו ולא ישתוק, דהעוסק במצוה פטור מן המצוה האחרת. הרי לן שלענין תפלה באמת כתב הטעם משום דעוסק במצוה פטור מן המצוה, וצ"ל, וכן מדויק בדבריו, שבק"ש הטעם שעונה הוא משום הק"ו דאם שואל מפני היראה כ"ש שמותר לענות דבר שבקדושה, אע"ג שעוסק במצוה, אבל בתפלה היות ואין היתר להפסיק לכבוד בשר ודם הדרא לדינא דעוסק במצוה פטור מן המצוה.

עניית אמן בשמו"ע

ולפי"ז מיישב בשו"ת צי"א (ח"ח, כג) קושיית הפרמ"ג (תיבת גמא דברים פרק י), דיעו"ש שמביא שבספר צידה לדרך כתב בשם הרמב"ן ז"ל (סה"מ מצ' ט"ו) ובקריית ספר (מבי"ט) שמצוה מן התורה לענות אמן אחר ברכת התורה ואחר ברכת המזון, משום דכתיב כי שם ה' אקרא בברכה הבו גודל לאלוקינו, וכתב דלפי"ז אם שמע ברכת התורה, מעין שלש, או ברכהמ"ז ולא ענה אמן ביטל מצות עשה מן התורה, ומחוייב לומר פ' עולה ויה"ר כאלו הקרבתי עולה. אבל א"כ שואל הפרמ"ג במי שעומד בתפלה ושמע ג' ברכות אלו למה אינו מפסיק דהוה מצות עשה, ואף על גב דאין מפסיק לקדושה וקדיש זה מן התורה הוה. ולהנ"ל ניחא, שאין לו לענות אפילו על אמן שהיא מה"ת משום דעוסק במצוה פטור מן המצוה, והרי יש הרבה אחרונים הסוברים שגם עוסק במצוה דרבנן פטור ממצוה דאורייתא, ואכמ"ל.

עניית איש"ר בברכת את צמח ויש"ק

בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סימן י) דן האם מותר לענות איש"ר באמצע ברכת "את צמח" או "שומע תפלה" או ב"על כולם יתברך". ומביא שבכמה ממחברי זמנינו יצאו לדון ולהורות דמותר לענות מכיון דקיי"ל דשואל אדם כל צרכיו בשומע תפלה, ולא תהא "כהנת כפונדקית" דאם על צרכי הגוף העכור מותר לו להפסיק בשומע תפלה כ"ש על העיקר הגדול שכל עיני ישראל מצפות לזה בודאי מותר לו להפסיק, והוסיף השואל שגם כשעומד בברכת מודים בעל כולם יתברך ויתרומם שמך מלכינו, ג"כ צריך לענות עם הצבור יהא שמיא רבא, דהרי הוא מעין הברכה שאומר.

והשיב שבוודאי אינו ראוי לעשות כן, ומביא שבספר אשל אברהם (סי' ק"ד) כתב וז"ל: מה

שאינן לענות איש"ר בתוך התפלה גם שבשומע תפלה מוסיפין בקשות לא פלוג רבנן, גם שיש אומרים שאינן להוסיף בקשה על רבים, לזאת נכון גם כן שלא לענות איש"ר מצד בלבול הדעת ומצד לא פלוג אין לו לענות גם כשמוסיף בקשות לרבים בשומע תפלה. הרי שהיה פשוט לו דאין לענות איש"ר בשומע תפלה, והסביר טעמו של דבר משום לא פלוג רבנן, ר"ל דבהיות שקבעו רבנן בדבריהם שאינן להפסיק באמצע שמו"ע לאיש"ר לא נתנו רבנן דבריהם לשיעורין וקבעו שאינן להפסיק בשום ברכה של שמו"ע ואפילו לא בשומע תפלה.

וכתב שמצא ספר בשם צדקת הצדיק ובסוף הספר מביא בשם ספר כ"י הנקרא בשם ככרא דנרד מהגר"מ פרידמן ז"ל ממעזריטש שדן בשאלה זו במי שעומד בברכת את צמח בזמן שאומרים קדיש והגיע הש"ץ ליש"ר, דאולי יענה עם הציבור באמצע הברכה, ואין בזה הפסק דרשאינן להוסיף מעין אותה ברכה, ויש"ר הוי מעין ברכת את צמח. וכן אם עומד בברכת שומע תפלה, אולי יענה עם הציבור יש"ר משום דרשאינן להוסיף בברכת ש"ת מעין כל תפלה, ויש"ר הוי תפלה. ופנה בשאלתו להגאון ר' יצחק אלחנן ז"ל מקאוונא, והשיב דאסור להפסיק, והגאון ר' חיים ברלין ז"ל ענה לו בשם אביו הנצי"ב ז"ל שקשה להורות בזה למעשה להפסיק בתפלת י"ח לעניית יש"ר, ולא טובים אנחנו מרבותינו הרשב"א ז"ל שכתב בתשובה, כי לולא שאמר הגאון ז"ל שהמתפלל בשעה שיש"ץ עובר לפני התיבה יכול לומר עמו מלה במלה לא היה בנו כח לומר כן, ומה כחנו ומה גבורותינו נגד הרשב"א ז"ל, וע"ז אמרו וכי בשביל שאנו מדמין נעשה מעשה לחדש דבר מדעתנו בזה. ובמכתב אחר כותב לו הנצי"ב ז"ל שלא התירו לשאול בין צרכי יחיד בין צרכי רבים אלא לצורך ענין שנתחדש בשעתו, אבל לא בקשה תמידית.

[ויעוין בערוך השלחן (סי' קיט, ב) מה שמרעיש עולמות על אלה שמוסיפים תפלה קבועה תמידית בשמו"ע דהוא העזה יתירה וחוצפה כלפי אנשי כנה"ג].

הרי לנו דגאון ופוסק הדור של הדור הקודם פסק את פסקו בזה בסכינא חריפא דאסור להפסיק, וכן סברו בפשיטות כן אב ובנו הגאון הנצי"ב ז"ל והגר"ח ברלין ז"ל, וע"פ שנים ושלשה עדים גדולים אלה יקום דבר. והמשנה ידו על התחתונה וראוי לו לחוש לקילקול נוסח התפלה שקבעו לנו אנשי כנסת הגדולה ולעירוב פרשיות.